

Odpowiedzialność nieletnich na podstawie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich

Postępowanie w sprawach nieletnich w Polsce uregulowane jest przepisami ustawy z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich. Ustawa ta uchylała moc obowiązującą wszystkich przepisów dotyczących postępowania z nieletnimi, pochodzących z lat 1928–1932. Był to pierwszy polski akt prawny regulujący kompleksowo zasady odpowiedzialności nieletnich, którego opracowanie trwało ponad sześćdziesiąt lat. Ustawa ta udoskonaliła rozwiązania prawne kodeksu karnego z 1932 r. i wzbogaciła je o poszerzone rozwiązania o charakterze profilaktyczno-wychowawczym, nawiązujące do projektu ustawy o sądach dla nieletnich z 1921 r.

Przepisy dotyczące postępowania z nieletnimi rozproszone w wielu aktach normatywnych, nie stwarzały dostatecznej możliwości skutecznego oddziaływania na młodzież przestępczą i społecznie nieprzystosowaną tak w sferze wychowania i resocjalizacji, jak przede wszystkim w zakresie oddziaływania profilaktycznego. Uzasadniając potrzebę uchwalenia ustawy stwierdzono, że przepisy powinny być zmienione m.in., dlatego, że nie są spójne z obowiązującym prawem rodzinnym i opiekuńczym oraz prawem karnym w odniesieniu do osób dorosłych. W 1966 r. powołano specjalną Komisję do opracowania projektu ustawy w sprawach nieletnich. W wyniku prac komisji powstał „Projekt ustawy o zapobieganiu i zwalczaniu demoralizacji i przestępczości nieletnich”, który został opublikowany w 1968 r. i poddany przez dyskusję środowiskową. Projekt ten zasługuje na szczególną uwagę

nie tylko z tego względu, że kompleksowo regulował problematykę nieletnich w postępowaniu przed sądami, ale przede wszystkim, dlatego, że przewidywał utworzenie specjalnych organów, tj. „komisji do spraw dzieci i młodzieży”, upoważnionych do prowadzenia profilaktycznej i stosowania określonych środków wychowawczych.

Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich w sposób kompleksowy uregulowała kwestie postępowania z nieletnimi sprawcami czynów karalnych oraz nieletnimi wykazującymi przejawy demoralizacji. Obowiązujące rozwiązania ustawowe opierają się na dwóch podstawowych założeniach ideowych: koncepcji dziecka w niebezpieczeństwie oraz zasadzie dobra dziecka. Założenie pierwsze zaznacza się na podstawie wszczęcia postępowania w sprawie nieletniego, zagrożonego w dalszym rozwoju moralnym, społecznym i obywatelskim, któremu należy przyjść z pomocą podyktowaną troską o jego zagrożoną przyszłość. Temu właśnie służy możliwość wszczęcia postępowania jeszcze przed czynem zabronionym, z powodu stwierdzonych przejawów demoralizacji. Drugie z przedstawionych założeń dotyczy wyboru przez sędziego rodzinnego formy rozpatrywania czynu nieletniego i wyboru rodzaju środków. Sąd rozpatrujący sprawę nieletniego powinien kierować się tym, jaki środek będzie dla niego w konkretnym przypadku najkorzystniejszy, właśnie z punktu widzenia jego dobra. Z ideą dobra dziecka łączy się ściśle zasada indywidualizacji. Dalsze ważne założenie charakteryzujące przyjęty w ustawie model, to zasada sądowego rozpatrywania spraw nieletnich. Całość postępowania w sprawie nieletniego należy do sędziego lub sądu rodzinnego.

Cel ustawy można określić, jako dążenie do przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich i stwarzania warunków powrotu do normalnego życia nieletnim, którzy popadli w konflikt z prawem bądź zasadami współżycia społecznego oraz dążenie do umacniania funkcji opiekuńczo-wychowawczych i poczucia odpowiedzialności rodzin za wychowanie nieletnich na świadomych swych obowiązków członków społeczeństwa. Ustawa zajmuje się

tą częścią młodzieży, która z różnych przyczyn znalazła się na marginesie społecznym i z tego powodu ma na celu przede wszystkim zwiększenie efektywności działań zapobiegających oraz resocjalizacyjnych podejmowanych przez sądy rodzinne.

Przeciwdziałanie demoralizacji i przestępczości nieletnich oznacza stosowanie środków profilaktycznych powstawaniu tych zjawisk w skali indywidualnej i zbiorowej, jak również procesom ich pogłębiania się. Szczególne znaczenie w zapobieganiu ma stosowanie środków zmierzających do usuwania czynników i sytuacji stwarzających podłoże nieprzystosowania społecznego. Środki te polegają na umacnianiu rodziny, jako środowiska wychowawczego. Przeciwdziałanie demoralizacji i przestępczości nieletnich obejmuje również wychowawcze oddziaływanie na zagrożonych demoralizacją nieletnich za pomocą środków realizowanych przez szkołę oraz inne organy państwowe i organizacje społeczne, w tym zwłaszcza organizacje młodzieżowe z włączeniem w ten proces rodziny i opiekunów.

Przeciwdziałanie przestępczości nieletnich, oznacza podejmowanie działań mających na celu zapobieganie powstaniu i pogłębianiu się zjawiska nieprzystosowania społecznego i koncentrowanie wysiłków w walce z tym najbardziej szkodliwym ze społecznego punktu widzenia zjawiskiem. Zapobieganie przestępczości nieletnich odbywa się przez przeciwdziałanie ich demoralizacji, która przy braku interwencji w proces wychowawczy, prowadzi z reguły do powtarzających się wielokrotnie naruszeń norm prawa. Opiekuńczo-ochronny sposób podejścia do problematyki nieletnich podkreślony został również przez wskazanie, że w stosunku do dzieci i młodzieży, które już weszły w konflikt z prawem lub zasadami współżycia społecznego, jest stworzenie im warunków powrotu do normalnego życia. Celem przyjętych rozwiązań jest takie oddziaływanie na nieletniego, który narusza swym zachowaniem normy moralno-etyczne i prawne, aby uświadomić mu potrzebę zmiany dotychczasowego zachowania, przy jednoczesnym zaangażowaniu rodziny w proces prawidłowej socjalizacji lub resocjalizacji nieletniego.

Regulacje ustawy dotyczące w szczególności sytuacji, w których może nastąpi ingerencja sądu rodzinnego, środków, jakimi posłużyć się może sąd rodzinny wobec nieletniego, postępowania w różnych fazach i formach ukazują rozległe możliwości stosunkowo wczesnego podejmowania działań zapobiegawczych przez sąd rodzinny, jak i angażowania do działalności zapobiegawczej i resocjalizacyjnej instytucji państwowych i organizacji społecznych. Nowelizacja ustawy z dnia 15 września 2000 r. wprowadziła do systemu prawnego instytucję postępowania mediacyjnego. Zmieniająca się rzeczywistość społeczna wymusiła dokonanie kolejnych zmian w obowiązujących przepisach. Ustawa o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich z dnia 29 lipca 2011 r. wprowadziła modyfikacje w dotychczasowym stanie prawnym, m.in. rozszerzeniu uległ katalog przypadków, w których możliwe będzie umieszczenie nieletnich w policyjnej izbie dziecka, a także ustawa bardziej precyzyjnie określiła zakres działań podmiotów wykonujących nadzór nad nieletnimi. W art. 18 § 2 pkt 1 ustawa z 15 września 2000 r. o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich przewidziano jeszcze jeden próg – jest nim nieukończenie 18 lat w momencie wszczęcia postępowania wobec nieletniego, do którego mają zastosowanie przepisy art. 10 § 2 k.k. z 1997 r. Odpowiedzialność nieletnich w Polsce zaczyna się w momencie ukończenia 7 roku życia. Ustalenie dolnego progu wieku ma istotne znaczenie, gdyż sąd musi mieć jasny pogląd na temat, czy podjąć decyzję o wszczęciu postępowania wyjaśniającego w sprawie zapobiegania demoralizacji i zwalczania jej, czy zastosować wobec nieletniego środki wychowawcze. W ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich ustalono dolny próg odpowiedzialności nieletniego za czyn karalny. Stanowi go ukończenie 13 lat w chwili popełnienia czynu karalnego. Oznacza to, że popełnienie czynu karalnego przez osoby, które nie osiągnęły tego wieku, traktowane będą, jako przejaw demoralizacji i uzasadnia prowadzenie postępowania opiekuńczo-wychowawczego. Celem tego postępowania jest zapobieganie demoralizacji i zwalczanie jej z możliwością zastosowania wobec nieletniego środków wy-

chowawczych przewidzianych w art. 6 u.p.n. Zarówno w sferze działalności profilaktycznej, jak i w sferze wykonywania orzeczonych środków wychowawczych lub poprawczych podniesiono w ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich granicę nieletniości powyżej 17 lat. Czynności zapobiegające i zwalczające demoralizację nieletnich można podejmować wobec osób, które nie ukończyły 18 lat, przyjęcie tej granicy wieku pozostaje w związku z przepisami k.c. Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich art. 1 wprowadziła dwa pojęcia stanowiące novum w polskim prawie karnym. Są to czyn karalny i demoralizacja. Każde z tych pojęć ma fundamentalne znaczenie dla stosowania przepisów tej ustawy przez sądy rodzinne. Z definicji czynu karalnego wynika, że jest to czyn zabroniony określony w tym przepisie, realizujący wszystkie elementy strukturalne przestępstwa skarbowego albo wykroczenia, to czyn bezprawny, karalny i wykazujący stopień społecznej szkodliwości wyższy niż znikomy. Mówiąc o pojęciu czynu karalnego w postępowaniu w sprawach nieletnich, należy brać pod uwagę jedynie znamiona podmiotowe określonych zachowań. Czas dopuszczenia się czynu karalnego określa się według daty podjęcia działania lub jego zaniechania.

Demoralizacja przestępczości nieletnich stanowi obecnie jeden z największych problemów społecznych. Pojęcie demoralizacji odgrywa w postępowaniu z nieletnimi w świetle założeń u.p.n. decydującą rolę. Stwierdzenie przejawów demoralizacji jest podstawą do wszczęcia postępowania w sprawach nieletnich i do ewentualnego zastosowania środków wychowawczych lub środka poprawczego. Według art. 4 u.p.n. okolicznościami świadczącymi o demoralizacji nieletniego są: naruszenie zasad współżycia społecznego, popełnienie czynu zabronionego, systematyczne uchylanie się od obowiązku szkolnego lub kształcenia zawodowego, używanie alkoholu lub innych środków w celu wprowadzenia się w stan odurzenia, uprawiania nierządu, włóczęgostwo i udział w grupach przestępczych. Demoralizacja jest to moralne zepsucie, rozluźnienie dyscypliny, intensywna i trwała postać nieprzystosowania społecznego, proces odchodzenia od obowiązujących

w społeczeństwie wartości moralnych. Popełnienie czynu zabronionego, jako przestępstwo lub przestępstwo skarbowe albo jeden z wymienionych w ustawie wykroczeń przed ukończeniem 13 lat nie stanowi czynu karalnego, ale może stanowić przejaw demoralizacji nieletniego. Na przestępczość nieletniego mają wpływ głównie 3 czynniki: czynniki środowiskowe, czynniki sytuacyjne i czynniki psychiczne. Poprzez zastosowanie określonego w ustawie środka chce się przerwać rozpoczęty proces demoralizacji lub zahamować skłonności nieletniego do przestępstwa i następnie cofnąć te tendencje rozwojowe w jego życiu. Na ogół popełnienie przez nieletnich czynów karalnych poprzedzone jest określonymi trudnościami wychowawczymi a nawet przejawami demoralizacji. Stopień demoralizacji zależy od wielkości, intensywności przejawów demoralizacji, czasu ich trwania samooceny przez nieletniego swojego postępowania. Przyczyny demoralizacji mają również istotne znaczenie dla oceny konkretnego przypadku. Zwykle nie są one jednolite, gdyż tkwią w środowisku rodzinnym, w środowisku miejsca zamieszkania, szkolnym i rówieśniczym. Dlatego nie można sprawy każdego nieletniego rozpatrywać w ten sam sposób.

Dyrektywą przewodnią ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich jest „kierowanie się przede wszystkim dobrem nieletniego”. Zasada ta jest adresowana do wszystkich organów stosujących przepisy ustawy. Nakazuje ona kierować się w sprawie nieletniego przede wszystkim jego dobrem, zwracając uwagę na interes społeczny. Interes społeczny powinien być uwzględniony przy tym tylko wówczas, jeżeli nie jest sprzeczny z dobrem nieletniego. Kierując się dobrem dziecka, należy dążyć do osiągnięcia korzystnych zmian w jego osobowości i zachowaniu, które umożliwiłyby mu prawidłowy rozwój i funkcjonowanie w życiu społecznym i osobistym, odpowiedni do jego kategorii wiekowej i stopnia dojrzałości. Zasada dobra dziecka dotyczy wyboru przez sędziego rodzinnego formy rozpatrywania sprawy nieletniego i rodzaju środka, który najkorzystniej można zastosować. Ustawa w związku z tym podkreśla, że chodzi o osiągnięcie w efekcie korzystnych

zmian w osobowości i zachowaniu się nieletniego. Zasada dobra dziecka nazywana jest niekiedy zasadą dominacji celów wychowawczych dla zapewnienia odpowiednich warunków wychowawczych nieletnim zwalnianym z różnych zakładów, obliguje się właściwe organy administracji państwowej, organizacje państwowe i inne organizacje społeczne do udzielania takim osobom wszelkiej pomocy. Dyrektywa kierowania się dobrem nieletniego rozumianym, jako osiągnięcie określonych celów wychowawczych miała wpływ na konstrukcje poszczególnych przepisów ustawy, a przyjęta w ustawie zasada dobra dziecka znajduje potwierdzenie w normach międzynarodowych.

Ważne jest dokładne zbadanie każdego przypadku, poznanie czynników mających wpływ na demoralizację nieletnich, warunków, w jakich się wychowują, sytuacji rodzinnej ponieważ właśnie te czynniki najbardziej wpływają na młode osoby, których osobowość właśnie się kształtuje.

Dlatego powinno się zwracać większą uwagę na warunki rodzinne, w jakich żyją młodzi ludzie, ponieważ jeśli właśnie w tej najbliższej młodemu człowiekowi komórce jaką jest rodzina dzieje się źle istnieje większe prawdopodobieństwo, że osoba taka w młodości będzie przejawiać przesłanki demoralizacji, a kiedyś popełni czyn karalny.